*Araştırma Makalesi*

# Türkiye'de Esnaf Kurye Modeli ve Direniş: Trendyol'a Bağlı Kuryelerin İş Bırakma Eylemleri

**İlknur KARANFİL**[1]
ORCID: 0000-0001-5617-6281

**Eren EFE**[2]
ORCID: 0000-0001-7500-4709

## Öz

Bu çalışma 2022 ve 2023 Ocak aylarında Trendyol platformuna bağlı çalışan esnaf kuryelerin iş bırakma eylemleri üzerinden 'platform çalışma', 'gig çalışma' şeklinde tanımlanan ekonomik modele odaklanmaktadır. Esnaf kuryeler ve sendikacılarla gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar üzerinden platform çalışmanın doğası ve eylemlerin emek hareket içindeki konumu anlaşılmaya çalışılmıştır. Platform ekonomisi bünyesinde çalışanların sınıflandırılmasına dönük farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Hukuken bu kişiler 'kendi hesabına' çalışanlar olarak sınıflandırılmaktadır. Esnaf kuryeler, bağımsız çalışan olma vaadiyle işe başlamış olmalarına rağmen iş süreci içinde işçiden farksız deneyimler yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu nedenle çalışmada platform çalışanlarının örgütlenme ve iş bırakma süreçleri işçi sınıfı eylemleri kapsamında değerlendirilmiştir.

2022 ve 2023 yılları arasında Türkiye'de büyük çoğunluğu sendika üyesi olmayan işçilerin fiili grev dalgası yaşanmıştır. Çalışma, dijital platformlara bağlı esnaf kurye eylemlerinin Türkiye'deki bu fiili grev dalgasının önemli bir parçası olduğunu, geleneksel biçimleri aşan mücadele yöntemlerine dönük önemli ders-

1. Dr., TÜBİTAK Doktora Sonrası Araştırma Bursu bursiyeri, ilknurrkaranfil@gmail.com

2. Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, erefe@gelisim.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 16.03.2025 - Makale Kabul Tarihi: 18.05.2025

ler içerdiğini belirtmektedir. Ancak bu örgütlenme biçimlerinin devamlılığının kısıtlı olduğunu da öne sürmektedir. Çalışmada özellikle işyerinin fiziki sınırları dışında ve çevrimiçi araçlar üzerinden yürütülen örgütlenme deneyimlerinin platform çalışma modeli açısından önemine vurgu yapılmaktadır. Bulgular platform çalışanlarının kendilerini işçi olarak tanımladıklarını ancak Türkiye'deki geleneksel sendikal yapıların bu kesimi kapsamaktan uzak olduğunu göstermektedir. Araştırma platform çalışma modelinde çalışanların örgütlenmesinin kendine özgü nitelikleri konusunda literatüre katkı yapmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Platform ekonomisi, esnaf kurye, dijital kapitalizm, gig çalışma, sendika

## The Artisan Courier Model and Resistance in Turkey: Work Stoppage Actions of Trendyol Couriers

### Abstract

This study focuses on the economic model defined as "platform work", "gig work" through the work stoppage protests of artisan couriers working on the Trendyol platform in January 2022 and 2023. Through in-depth interviews with artisan couriers and trade unionists, the nature of platform work and the position of the actions within the labour movement are tried to be understood. There are different approaches to categorising those working in the platform economy. Legally, they are categorised as ' self-employed'. Artisan couriers stated that although they started to work with the promise of being self-employed, they had experiences no different from those of workers during the work process. For this reason, in this study, the organisation and work stoppage processes of platform workers are evaluated within the scope of working class actions

Between 2022 and 2023, there was a wave of wildcat strikes in Turkey, mostly by non-unionised workers. The study argues that artisan courier actions linked to digital platforms were an essential part of this wildcat strike wave in Turkey and that they contain important lessons for methods of struggle that transcend traditional forms. However, it also argues that the continuity of these forms of organisation is limited. The study emphasises the importance of organising experiences carried out outside the physical boundaries of the workplace and through online tools for the platform working model. The findings show that platform workers define themselves as workers, but the traditional trade union structures in Turkey are far from covering this segment. The research contributes to the literature on the specific characteristics of the organisation of workers in the platform working model.

**Keywords:** Platform economy, artisan courier, digital capitalism, gig work, trade union.

## Giriş: Platformların Zemini Olarak Dijital Kapitalizm

1970'lerin ikinci yarısından başlayarak günümüze kadar uzanan dönemde, iletişim ve enformasyon teknolojilerinde yaşanan gelişmeler tüm toplumsal süreçler üzerinde önemli dönüşümler yaratmıştır. Özellikle, kapitalizmin 1970 sonrası dönüşümünü açıklamak için 'dijital kapitalizm', 'enformasyon kapitalizmi', 'bilişsel kapitalizm' gibi farklı kavramlar kullanılmaktadır (Ström, 2022; Huberman, 2023: 20; Castells, 2008: 125). Kavramların bütünü, dijitalleşme sürecinin günümüz kapitalizminde temel belirleyen etken olduğunu ifade etmektedir. Dijital kapitalizm, dijital teknolojilere ve ağlara dayanan çağdaş kapitalizme atıfta bulunan genel bir kavrama dönüşmüştür. Bu nedenle çalışmamızda bahsedilen süreci ifade etmek için dijital kapitalizm kavramı kullanılmaktadır.

Çalışma temel olarak Trendyol'a bağlı esnaf kuryelerin 2022 ve 2023 yıllarındaki iş bırakma eylemleri üzerinden 'platform çalışma' modeline odaklanmaktadır. Bu nedenle ilk olarak platform çalışmanın altyapısını oluşturan dijital kapitalizm kavramı ele alınmıştır. Gig ekonomisi başlığında platformların ortaya çıkışı ve platform ekonomisinin işleyişi üzerine tartışmalar yürütülmüştür. Esnaf kurye modeli başlığında ise, bir çalışma biçimi olarak bu model ele alınarak şirketlerin tercih etme nedenleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada yöntem olarak yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmış ve iş bırakma eylemlerinde yer almış sekiz kurye ve eylemler sırasında destek sunan iki ayrı sendikadan birer temsilci ile görüşülmüştür.

Dijital kapitalizm kavramı, ilk olarak Dan Schiller tarafından 1999'da kaleme alınan "*Digital Capitalism Networking the Global Market System*" isimli çalışmada kullanılmıştır. Schiller'e göre dijitalleşme, kapitalizmin 1970'lerden itibaren azalan karlar nedeniyle girdiği yapısal krizden, üretim araçlarının verimliliğini arttırarak çıkmasını sağlamıştır (Schiller, 1999). Lebert ve Vercellone, kapitalizmin Fordist birikim rejiminin kriziyle birlikte sermayenin birikimi, üretim biçimleri ve emek örgütlenmesini dönüştüren ve bilginin artan rolünü merkeze alan bir yapısal değişim içerisinde olduğunu ifade etmektedirler (2015: 17). Çok yönlü bu yapısal değişim sürecinde, bilgi teknolojileri ve onun küreselleşmeyi olanaklı kılan etkileri oldukça merkezi bir rol oynamaktadır (Akçaroğlu, 2009: 531). Hardt ve Negri, Fordist birikim rejiminin ekonomik, siyasal ve toplumsal krize çözüm olarak geliştirdiği stratejinin otomasyonu ve robotik teknolojileri artırmak olduğunu ifade etmektedir (2001: 161-162). Harvey bu stratejiyi daha esnek emek gücü, coğrafi akışkanlık, tüketimdeki hızlı değişime dayalı üretim ve pazarlama tekniklerini içeren yeni bir birikim rejimi olarak tarif etmektedir (1997: 146). Fuchs da bu süreci üretimin merkezsizleştirilmesi ile birlikte gerçekleştirilen esnek bir birikim ve tahakküm rejimi olarak tanımlamaktadır (2011: 84). Tüm bu özellikleriyle birlikte 1970 sonrası uygulanan ekonomik modelin temel özelliğinin emeğin örgütlenme kapasitesinin ve toplumsal gücünün kırılmasına dayalı olduğunun da eklenmesi gerekmektedir. Çalışmanın konusu olan dijital platformlar,

bu ekonomik modelin yaygınlaşmasında özellikle sendikal hakların tasfiyesi ve emeğin güvensizleştirilmesi gibi konularda üstlendikleri merkezi rol sebebiyle önemli bir etkiye sahip olmuşlardır. Bu yaklaşımlarla birlikte dijital kapitalizm süreci, tarihsel olarak Fordizm'den postfordizme geçiş sürecinin bir ürünü olarak ele alınmaktadır.

1970'lerde başlayan bu sürecin ardından, 1980'ler ve 1990'lar bilgi ve iletişim teknolojilerinin çok uluslu şirketler tarafından etkin şekilde kullanıldığı ve sermaye birikim sürecinde etkisinin arttığı dönemler olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1995-2000 döneminde dijital sektörlere yapılan yatırımların hızlanması ve teknoloji sektöründe yaşanan aşırı spekülasyon, Nasdaq krizi ya da 'dot.com balonu' olarak tanımlanan bir yoğunlaşmanın yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde internet ve enformasyon teknolojileri alanında kurulan 400 şirketin hisse değeri kısa sürede 1,3 trilyon dolara ulaşmış, bu orantısız ve karşılıksız büyüme borsa çöküşü ile birlikte tüm dünyayı etkileyen bir krize dönüşmüştür (Çakmur, 2024:22). 2000 yılında dot.com balonu patladığında, bu şirketlerin uğradığı toplam zararın 5 trilyon doların üzerinde olduğu belirtilmektedir (Alemdar, 2023). Dot.com balonunun patlaması ve teknoloji ve iletişim alanındaki birçok şirketin iflas etmesi ile Apple, Google, Yahoo ve eBay gibi şirketler dijital tekelleşmenin öncüleri olarak ön plana çıkmışlardır (Gürcan, 2022:33). Srnicek, bu şirketlerin reklamcılık odaklı iş modellerine yönelerek ve veri toplama-analiz etme yeteneklerini geliştirerek platform kapitalizminin temellerini attıklarını belirtmektedir (2020:35). Bu temel, Web 2.0'ın etkileşiminden yararlanabilecek şekilde e-ticareti değiştirecek yeni iş modellerine dayanmaktadır (West, 2019:7-8). Fuchs, Web 2.0'ın yeni ve farklı bir şey olduğu, demokratik potansiyellere sahip olduğu söyleminin yeni yatırımcıları ikna etmeye yönelik ideolojik bir ifade olduğunu belirtmektedir (2016:50-51). Karayemiş de, Web2.0'ın bir anlamda internet ağının 'çitlenmesini' sağlayan gelişme olduğunu ifade etmektedir. İnternet ağının topografyasında büyük bir değişim yaşanmış ve veri trafiğinin büyük kısmı sosyal medya platformlarının ağlarından geçmeye başlamıştır (2018: 50-52).

Wayne, dot.com balonunun patlamasının yeni teknolojilerin vaatlerinin abartıldığını ve sermayenin aşırı birikim, rekabet ve kar arayışı gibi temel dinamiklerinin geçerli olduğunu ortaya koyduğunu belirtmektedir (2015: 62). Wayne'i doğrulayacak şekilde dijital dönüşümün kapitalizmin yapısal krizine çözüm üretmeyeceği 2008 kriziyle birlikte net olarak anlaşılmıştır. 2008 krizi, ABD'de emlak balonunun denetimden çıkmasıyla başlamıştır. Ancak 2008 krizinin sembolik/kültürel bir boyutu da bulunmaktadır. Kriz, temelini emlak mülkiyetinin oluşturduğu Amerikan rüyasında şiddetli bir kırılmaya neden olmuş ve Gürcan'ın ifade ettiği şekilde "*orta sınıf hayalinin işçi sınıfı gerçekliğine dönüşümü sürecini hızlandırmıştır*". Krizin derinleşmesi reel ekonomiyi de etkisi altına almış ve ABD'nin Büyük Buhran'dan sonra yaşadığı en derinlikli ekonomik bunalıma yol açmıştır (Gürcan, 2019: 85).

Dijital devrimin yüksek becerili, yüksek ücretli işler yaratacağı ve kapitalizmin geleceği için olumlu olacağı düşünülmüştür. Ancak dijital teknolojiler, küresel kapitalist sistemin yeniden yapılanmasında büyük rol oynamalarına karşın, kapitalizmin krizini çözmek bir yana onu yaratan başlıca yapısal koşulların daha da ağırlaşmasına neden oldular (Akçaroğlu, 2009: 527-553). Buna rağmen 'paradoksal' bir şekilde dijital sektörler sorumlu oldukları kapitalizmin 2008'deki "*can çekişmesinden*" daha güçlü çıktılar. 2000'deki dot.com çöküşünü 'Web 2.0' çerçevesinde yeniden yapılanarak atlatan dijital sermaye, 2008 krizinden de 'teknoloji önderliğinde' bir toparlanmayla çıkmıştır (Dyer-Witheford vd, 2022:103). 2008 krizi, büyük sermayeyi yeni teknolojilere itmiş ve dijital dönüşümleri hızlandırmıştır (Cole vd., 2022: 112). Yaşanan bu değişimler, dijital sektörlerin daha güçlü şekilde ekonomik hayata egemen olmasına ve sosyal medya, internet ve akıllı telefon kullanımının yaygınlaştığı teknoloji odaklı bir ekonomik toparlanma yaşanmasına neden olmuştur. Arkasına finans kapitalin desteğini alan internet tabanlı şirketler, dijital kapitalizm olarak adlandırılan yeni bir ekonomi biçiminin de önünü açmışlardır (Dyer-Witheford vd., 2022: 102-103). Kriz sonrasında, dijital tekellerin finansal varlıklarında önemli artışlar yaşanmış, Google, Apple, Facebook, Amazon, Microsoft gibi teknoloji devlerinin toplam finansal varlıkları, 2009-2019 aralığında 100 milyar dolardan 700 milyar doların üzerine çıkmıştır (Gürcan, 2022:33).

Dijital kapitalizm genellikle teknoloji eksenli değerlendirmelerin konusu olmakla birlikte, neoliberal ekonomi politikalarından bağımsız şekilde ele alınması olanaklı değildir. Teknoloji tabanlı şirketler, yukarıda bahsedildiği şekilde bir genişleme yaşarken 2008 krizinin çalışan sınıflar açısından etkisi ise oldukça yıkıcı olmuştur. Kriz sonrasında, üniversite diplomasına sahip işsiz ya da yetersiz iş sahibi çok sayıda insan gelir veya ek gelir elde etmenin bir yolu olarak platform şirketlerine yönelmiştir (Huberman, 2023: 62). Güvenceli işlerde azalma ve yüksek işsizlik oranları, insanları yarı zamanlı işlerde çalışmaya itmiş, Mechanical Turk, Taskrabbit, Fiverr, Handy, Doordash ve Uber vb. güvencesiz çalışma koşullarıyla tanımlanan araç çağırma ve yemek teslimatı gibi alanlarda faaliyet gösteren yeni platform şirketleri ortaya çıkmıştır. Hem 2000 hem de 2008 krizi bu şirketlerin ucuz sermayeye erişimini kolaylaştırmıştır (Blakeley, 2020: 102). Finans sermayenin agresif şekilde yatırım yaptığı bu şirketler, bir taraftan bahsedilen bu güvencesizleşen emeği hızlıca içine çekerken diğer taraftan yatırımcıları yüksek getiri arayışıyla teknoloji girişimlerine yönlendirerek platform ekonomisinin büyümesini sağlamışlardır (Srnicek, 2020:72).

## Gig Ekonomisi

Son yirmi yıl içerisinde çalışma ilişkileri ve istihdam rejiminde teknolojinin sunduğu olanaklar sonucunda önemli değişimler yaşandı. Bu değişimlerin en önemlilerinden birisi olan platform ekonomisi, kullanıcıların mal ve hizmetlere erişmek için kullandıkları yazılımları temel alan bir iş modelidir. Platform-

lar, kullanıcı faaliyetlerinden gelir elde etmek için emtia satışları, reklamcılık ve veri çıkarma gibi yöntemler kullanırlar. ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü), 1993 yılında yayınladığı Uluslararası İstihdam Statüleri Sınıflandırması'nda (ISCE-93) istihdam statülerini ücretli çalışanlar, kendi hesabına çalışanlar, üretim kooperatifi üyeleri, ücretsiz aile işçileri ve sınıflandırılmayan statüde olanlar şeklinde 6 grupta toplamıştır. Ayrıca bu gruplar, ekonomik risk alma ve otorite sahibi olma durumlarına göre ücretliler ve kendi hesabına çalışanlar olarak ikiye ayrılmıştır. 2018 yılında ILO revizyona giderek ISCE-18 sınıflandırmasında kendi hesabına çalışanları, otorite türüne göre bağımlı ve bağımsız çalışanlar olarak iki farklı kategoride değerlendirilmiştir. Bu değişiklik emek piyasasında teknolojik değişimler çerçevesinde ortaya çıkan yeni sözleşme ilişkilerinden kaynaklanmaktadır (Kıdak, 2023: 156-157). Örgüt 2022 yılında hazırladığı raporda ise hizmet sunum şekline göre dijital çalışma platformlarını, 'internet temelli online platformlar' ve konum temelli platformlar' olarak iki gruba ayırmaktadır. *İnternet tabanlı online platformlar*, görevlerin ya da işlerin çevrimiçi olarak uzaktan görüldüğü çeviri, tasarım, kodlama, veri analizi vb. işlerin yapılabildiği zeminlerdir. Bu tür platformlarda işler, çalışanlar tarafından online olarak gerçekleştirilmektedir. *Konum tabanlı platformlar* ise işin belirli bir yerde ve zamanda fiziksel olarak bir çalışan tarafından yapılmasını sağlar; ulaşım, dağıtım, ev hizmetleri vb. (ILO, 2022: 7-8). Bahsedilen bu çalışma modeli aslında kapitalizmin en eski formlarından birisi olan ve ücretleri düşürmenin ve çalışma gününü uzatmanın bir yolu olarak kullanılan parça başı işçiliktir (Vandaele, 2018: 8). Bu anlamda hem platformların kapsamındaki işler hem de bu işleri parça başı, çağrı üzerine ya da taşeron çalışma veya işi dışarı verme gibi biçimler ile yerine getirme sanayi devrimine kadar götürülebilir. Yeni olan, bu sürecin dijital platformlar üzerinden yapılmasıdır (Kaya, 2021: 23).

Platform ekonomisi ile genellikle aynı anlamda kullanılmakla beraber gig[3] ekonomisi ise güvencesiz ve şarta bağlı çeşitli türden işleri içermektedir ve basitçe 'parça başı iş' olarak da tanımlanabilmektedir (Chen, 2020: 125). Gig ekonomisi, "*bireylerin bu hizmet modelini benimseyen şirketler (çoğunlukla platformlar) ile sözleşme imzalayarak üstlendikleri, parçalanmış, küçük görevleri veya işleri ifade etmektedir*" (Tassinari ve Maccarrone, 2020: 35–36). Bu modeli benimseyen şirketler, 'işçiler'i veya 'bireysel hizmet sağlayıcılar'ı tüketicilerle dijital olarak buluşturmak için online platformları kullanmaktadırlar (Duggan vd., 2020: 115). Yolcu taşımacılığı, kuryelik, yaşlı bakımı, köpek gezdirme, temizlik, tesisatçılık, muhasebecilik, mimarlık, metin yazarlığı, gazetecilik, çevirmenlik, grafikerlik, illüstratörlük, tasarımcılık gibi sayısız iş kolu gig ekonomisinde yerini almaktadır (Denktaş, 2013).

3. Kavram, talep üzerine gecelik anlaşma ile tek seferlik gerçekleştirilen müzik işi için kullanılmaktadır. Müzisyenlerinin aldıkları bu tek seferlik işler 'engagement' (sözleşme) kelimesinin kısaltılmışı olan 'gig' kelimesiyle anılmıştır. Kısa süreli ve geçici olması parça başı çalışmanın da bu adla anılmasına neden olmuştur. (Denktaş, 2013)

Gig ekonomisi, platform işi ya da paylaşım ekonomisi, crowdwork ve uygulamaya (app-work) dayalı çalışma olarak üç farklı türde sınıflandırılmıştır. İlki satıcı ile alıcı arasında aracılık eden internet platformlarında tarafların birbirini bulması ile ortaya çıkar. Crowdwork modeli ise internet platformu üzerinden iş alan çalışanların verilen görevleri tamamladığı ve uzaktan çalıştığı modeldir. Burada çalışan, görevi verenle doğrudan ilişki kurmamakta ücretini platform aracılığıyla almaktadır. Bu makalenin de konusu olan uygulama ile çalışma (app-work) modelinde hizmet sağlayan aracı platform şirketleri, hizmet ücretinin belli bir yüzdesini alarak bu hizmet karşılığında ödeme yapan müşteriler için yerel olarak belli görevleri kendi hesabına çalışanlara yaptırmaktadır (De Stefano, 2016).

Gig ekonomisi, yeni bir emek rejimini beraberinde getirmiştir (Schor vd., 2020: 834). Emek gücünü satmak için bir online uygulama kullananlar, bu ekonominin emek piyasasını oluşturmaktadır (Taylor vd., 2017: 23). Gig işçilerinin önemli bir kısmı kendi hesabına çalışanlardan oluşmakta ve platformda çalışanların çok az orandaki kısmı yasal olarak işçi statüsünde bulunmaktadır (Todolí ve Signes, 2017, Aktaran Duggan vd., 2019: 115). Böylece sosyal güvenceden yoksunluğun ve algoritma aracılığıyla kontrolün hakim olduğu enformel bir emek biçimi ortaya çıkmaktadır (Abilio, 2017; 2020; Abilio ve Grohmann, 2021:5). İş modeli, temel olarak dış kaynak kullanımı üzerine kurulu olan platformlar, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmadan hem üretimin hem de emeğin üzerinde denetim kurabilme yeteneğine sahiptirler (Kıdak, 2023: 166). Platformun elinde tuttuğu en büyük varlık, yazılım ve toplanan verilerin analizi ile üretilen bilgidir. Platformun kendi bünyesinde istihdam ettiği sınırlı ücretli emek ise bu değerli bilgiyi üretmek için kullanılmaktadır (Çakmur, 2024:21-31).

Platformların daha eşitlikçi bir kapitalizm biçimini ortaya çıkaracağına vurgu yapan düşünceler de bulunmaktadır. Bu modelin avantajları olarak; bürokratik aracıların aradan çıkarılarak işlem maliyetlerinin düşürülmesi, dezavantajlı grupların iş gücüne katılımına olanak sağlaması, araba, ev gibi mallar üzerinden sağlanan gelirlerle düşük kazançlı kesimlerin emek gelirlerine olan bağımlılıklarının azaltması gibi olumlu yanları ifade edilmektedir (Vallas ve Schorg, 2020: 377). Davis, platformların bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde işlem yapanları (paylaşanları, alıcıları ve satıcıları) birbirine bağlayarak maliyetleri önemli ölçüde düşürdüğünü belirtmektedir. Teknolojik esneklik, kaynakların verimli kullanımı ve emek katılımının teşvik edilmesi sayesinde platform modeli daha insani ve demokratik işletme modellerinin önünü açmaktadır (2016: 135-137)

Bahsedilen çalışma modelinin yaygınlaşmasıyla emeğin farklı biçimde yönetimi, kontrolü ve örgütlenmesi söz konusu olmakta ve bu süreç 'überizasyon' olarak da adlandırılmaktadır (Rosenblat, 2018). Fordizm, Taylorizm, Toyotizm gibi daha önceki iş organizasyonlarına benzer şekilde gig ekonomisi de kendisini en iyi özetleyen firma olan Uber üzerinden açıklanmaktadır (Atmaca, 2022). Überizasyon'dan aslında, *"bazı şirketlerin tekelleşmesiyle birlikte meydana gelen ve hazırda bulunan çok sayıda işçinin talebe göre esnek ve kendi hesabına çalışanlar*

*haline gelmesine neden olan emeği kayıt dışı hale getirme süreci*" anlaşılmaktadır (De Stefano, 2016; Abilio, 2017). Bu da işin geçicileşmesine ve ekonominin daha fazla kayıtdışı hale gelmesine yönelik eğilimi arttırmaktadır (Mahnkopf, 2020: 114).

Bu modelde, kendi hesabına çalışan ve yasal olarak bağımsız şahıs şirketi sahipleri olan çalışanların, platform şirketinin yerine riski ve sorumluluğu üstlendiği görülmektedir (Ravenelle 2019; Robinson 2017). Böylece şirketler işveren statüsünün getirdiği tüm sorumluluklardan kaçınarak, emeğin sosyal maliyetlerine katlanmaksızın dilediği zaman, dilediği süre çalıştırabileceği küresel veya yerel işgücü piyasaları sağlamaktadırlar (Boyacı, 2020: 1). Sonuç olarak üretimin riskleri ve maliyetleri, sürekli artan rekabet ile güdülenen işçilerin üzerine yüklenmiş olmaktadır (Cohen, 2019: 61; Crocco ve Atzeni, 2022: 441-448). Çalışanların bağımsız taşeron firmalar olarak gösterildiği ve emeklilik, sosyal yardımlar ve diğer kanuni korumalardan yararlanmadan düşük ücretlerle çalıştığı bu modelin dünyada en çok bilinen örnekleri Uber, Lyft, TaskRabbit, veya Upwork, ClickWork ve Mechanical Turk gibi şirketlerdir (Dyer-Witheford vd., 2019: 93).

Ayrıca gig kapsamında yürütülen işlerde, ücretlendirme ve çalışma saatlerine ilişkin herhangi bir garanti bulunmamaktadır (Abilio ve Grohmann, 2021:3). Çalışma saatleri ve yoğunluğu, platformun sağladığı hizmete yönelik tüketici talebi doğrultusunda şekillenmektedir. Çalışma sürecinde ortaya çıkan boşluklar ve aksaklıkların da işverene maliyet olarak yansımasının önüne geçilerek sözde 'üretken olmayan' zamanı, ücretli emeğin kapsamından çıkarmak kendi hesabına çalışma modeli ile mümkün olmuştur (Moore ve Newsome, 2018: 475). Diğer yandan ürün satan şirketler de gig modelini benimseyen platformların online uygulamalarını kullanarak, yönetim sorumlulukları olmadan ve talebin düşük olduğu dönemlerde ortaya çıkabilecek maliyetlere katlanmadan esnek bir işgücüne sahip olmaktadırlar (Tassinari ve Maccarrone, 2020: 37). Ayrıca hastalık izni, tatil ve emeklilik gibi işçi haklarının getirdiği farklı maliyetlerin, kendi hesabına çalışana yüklenmesi söz konusu olmaktadır (Moore ve Newsome, 2018: 489). Sonuç olarak gig çalışanları, benzer işleri 'resmi çalışan' olarak yapanlara kıyasla önemli ölçüde daha zayıf yasal, sosyal ve ekonomik haklara sahip kalmakta; fazla çalışma, garantili asgari ücret ve toplu pazarlık (sendikalaşma) haklarından yararlanamamaktadırlar (Tan vd., 2021:12).

Uygulama ile çalışan kuryeler sürekli şekilde algoritmik mekanizmalar tarafından denetlenmektedir. Algoritmik yönetim, üretim süreçlerinde işçi denetimini yöneticilerden alarak "*içinde keskin sınıfsal kodlamalar bulunan*" yazılımlara aktaran bir süreci ifade etmektedir (Alemdar, 2022). Platform kapitalizminin eşitsiz ve hiyerarşik biçimi içinde 'şeffaf olmayan' algoritmalar, (Rosenblat ve Stark, 2016: 3772) bu ilişki biçimini teknik olarak üreten ve maskeleyen mekanizmalardır (Tammisto, 2019). Dolayısıyla bu modelde kendi hesabına çalışma, şirket tarafından her an kontrol edilen şekli ile aslında bağımlı bir çalışma süre-

ci yaratmaktadır (Moore ve Newsome, 2018: 476-477). Algoritmalar iş sürecinin tamamında bir denetleme ağı kurarak bir taraftan da çalışanın işini ve gelirini doğrudan kontrol eden bir mekanizma işlevi görmektedirler. Müşteri yorumları ve puanlamaları ile birlikte kuryenin paket teslim süresi, ne kadar hız yaptığı vb. kriterler performansının ölçülmesinde kullanılmaktadır. Performansı düşük olarak değerlendirilen çalışanların hizmet sözleşmelerinin feshi de söz konusu olmaktadır (Vandaele, 2022: 206). Bahsedilen kriterlerle oluşan itibar puanları ve müşteri geri bildirimlerine dayalı derecelendirmeler çalışanların iş dağılımlarını da etkilemektedir. Ancak bu sistem genellikle eşitsiz iş dağıtım sonuçlarına neden olmaktadır. İyi puanlara ve fazla deneyime sahip olan çalışanlar, müşterilerin tercihleri ve platformların arama sonuçlarında çalışanları algoritmik olarak sıralaması nedeniyle daha fazla iş almaktadırlar (Tan vd., 2021:3-6). Tüm bu algoritmaya dayalı kontrol, Edwards (1979: 112-13) tarafından belirtilen makinelerin ve teknolojinin işçilerin emek sürecini kontrol amacıyla kullanıldığı teknik denetim biçiminin gelişmiş bir hali olarak değerlendirilmektedir.

Diğer yandan şirket ile çalışanlar arasında uygulamanın algoritmasına bağlı olarak ortaya çıkan "*bilgi asimetrisi çalışanların karar verme kapasitesini azaltmaktadır*" (Saphiro, 2018: 2954). Algoritmik yönetim mekanizmaları, yönetici figürü 'görünmez' hale getirmektedir (Lucio ve Stewart, 1997: 53). Bununla birlikte istihdamları üzerindeki önemli etkisine rağmen, platform işçilerinin kendileriyle ilgili tutulan verilere erişme, analiz etme ve bunlara göre hareket etme hakları bulunmamaktadır (Mrvos, 2021:270). Griesbach vd. ABD'de Instacart, DoorDash, Postmates, Uber Eats, GrubHub ve Shipt gibi önde gelen yemek dağıtım platformlarında çalışan 955 platform işçisiyle yaptıkları anketle algoritmik yönetimin içiler üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışma, algoritmik yönetimin işçiler için belirsizlik ve öngörülemezlik yarattığını ortaya koymaktadır. Örneğin, algoritmanın nasıl çalıştığı konusunda bilgi eksikliği, işçilerin ne zaman ve ne kadar iş alacaklarını bilmelerini zorlaştırmaktadır. Ayrıca algoritmanın karar verme süreçlerinin şeffaf olmaması, işçilerin algoritmayı keyfi ve adaletsiz olarak algılamasına ve iş tatmininin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır (Griesbach vd., 2019:7-14).

## Esnaf Kurye Çalışma Modeli

Uygulamaya dayalı çalışma modelini benimseyen bazı şirketlerde ürün teslimatını gerçekleştiren arabalı ya da motorlu kuryeler çalışmaktadır. Pandemi döneminde yaygınlaşan online sipariş platformları ile bu sektördeki işgücü arzı da talebi de artmıştır (ILO Monitor, 2021). Emek maliyetlerini ucuzlatma arayışlarının günümüzde Türkiye'de geldiği noktada esnaf kurye modeli karşımıza çıkmaktadır (Kıdak, 2021:10). Esnaf kurye modelinde çalışanlar, şirketlerin deyimiyle 'iş ortakları'dır (Kaya, 2021: 23). İşçileri bu şekilde bağımsız iş sahipleri olarak sınıflandırmak ve emek maliyetini en aza indirmek amacıyla yasal denetlemele-

rin etkisini ortadan kaldırmak bu modeli benimseyen şirketlerin genel eğilimidir (Chen, 2020: 131). Bahsedilen durum aynı zamanda çalışanların kendilerini bir sınıf olarak tanımlamalarını engellemektedir. Gig çalışanları, 'statüsüzlük' nedeniyle sınıf olarak hareket etmenin uzağında durmakta ve aslında mensup oldukları işçi sınıfına yabancılaşmaktadır (Umman, 2022).

Kendi hesabına çalışmanın teşviki aracılığıyla firmaları işveren olmanın getireceği tüm yükümlülüklerden kurtarmayı hedefleyen esnaf kurye modeli, Uber ve benzeri gig modelindeki şirketlerin uyguladığı modelle aynıdır. Model, sermayenin asgari ücreti dahi ortadan kaldırarak maliyetleri düşürme stratejisine işaret etmektedir. Şirketler, kendilerine yönelen emek arzını 'kendi işinin patronu ol', 'bağımsız çalış', 'girişimci kurye ol', 'esnaf kurye ol' gibi sloganlar etrafında toplamaktadır. Özellikle genç yaştaki bireyler, bağımsız statüde ve kendi hesabına çalışma fikrinin cazibesine kapılarak bu alana yönelmektedir (Kıdak, 2021: 12). Esnaf-kurye modelinde kuryeler bir şahıs şirketi kurmaktadır. Bu durumda, çalışanlarla platformlar arasında işçi-işveren yerine iki eşit şirket olarak anlaşma yapılmaktadırlar. Ana şirket, tamamen kendisini koruduğu, karşısındakinin itiraz hakkı olmadığı bir sözleşmeyi çalışanlara dayatmaktadır. Esnaf kuryeler, araçlarının kredi ödemeleri, vergiler, kasko, sigorta, benzin, bakım, trafik cezaları, eğer bir kaza olursa tamir giderleri gibi birçok ek harcamayı karşılamak zorundadır (Koşar, 2022).

Gig ekonomisi, üretim araçlarının çalışan tarafından karşılandığı, emek sömürüsünü artıran bir çalışma modelidir. Bu modelde temel olarak emek maliyetini düşürme ve sürekli işgücü yerine taşeron firmalar kullanarak karın maksimize edilmesi amaçlamaktadır. Bağımsız çalışma, bir tür yanılsama içermektedir (McGaughey, 2018). Bu modelde çalışanların kendilerini 'kendi işinin patronu' olarak gördüklerini belirten çalışmalar da bulunmaktadır (Barrat vd., 2020). Ancak konuyla ilgili literatür incelendiğinde bağımsız çalışan olarak tanımlanan kişilerin gerçekte işçi belirten çok sayıda çalışma görülmektedir (Varghese, 2020; Moore ve Newsome, 2018; AFL CIO, 2016). Hollanda'da Uber'e karşı açılan bir davada mahkeme, Uber ve sürücüler arasında modern iş ilişkisi bulunduğunu belirtmiş ve platform çalışanlarının işçi olduğu kararını vermiştir (Küçük, 2023: 198). Platformların bu şekilde 'bağımsız çalışma', 'kendi işinin patronu olma' gibi vaatlerinin arkasında, çalışanların iş ve istihdam süreci üzerindeki gücünü engelleyen mekanizmaların gizlenmesi gibi bir hedefin olduğu da değerlendirilmektedir (Atmaca, 2022).

Esnaf kurye modeli aynı zamanda gelir değişkenliği, ekonomik güvencesizlik ve iş kazası geçirme gibi yüksek riskleri de beraberinde getirmektedir. Çalışanlar müşterilerin tacizine uğramakta, haksız yere sözleşmeleri feshedilmekte, yetersiz sağlık ve güvenlik koşullarına maruz kalmakta ve 'kendi kendilerinin patronu olmak' gibi sahte bir özgürlük karşılığında daimi bir ekonomik istikrarsızlığa boyun eğmektedir (Chen, 2020: 127). İş sürecinin sürekli şekilde elektronik olarak

izlenmesi, çalışanları yoğun denetim baskısı ile disipline edilmiş bir çalışma ortamına maruz bırakmaktadır. Şirketler aynı zamanda verilen hizmetin ya da ürünün niteliğini, kalitesini, biçimini belirleyerek çalışanı gerektiği zaman sistemin dışında bırakarak cezalandırabilmektedir. Dolayısıyla, bu modeli benimseyen şirketler, çalışanları denetleyen, kontrol eden ve onun üzerinden kar sağlayan bir tür 'işveren'e dönüşmüş durumdadır. (Wood vd., 2019: 62)

Gig ekonomisini post-kapitalist bir çalışma ilişkisi olarak değerlendiren yaklaşımlar da bulunmaktadır. Kapitalizmin erken aşamalarında yaygın olan parça başı iş ve işçi kiralama yöntemleri ve Jeff Bezos, Elon Musk gibi kendi tekno-aristokratlarını yaratması sebebiyle bu çalışma modeli 'neo-feodalizm' ya da 'tekno-feodalizm' olarak da adlandırılmaktadır (Atmaca, 2022). Tekno-feodalizm kavramı, özellikle tekelleşmiş teknoloji platformlarının hakimiyetiyle birlikte sermaye birikim sürecinde yaşanan değişimlerin feodal eğilimler gösterdiğini ifade etmektedir. Amazon, Facebook, Google gibi dev platformlar, feodal beylere benzer şekilde kullanıcıları ve küçük işletmeleri kontrol etmektedirler. Dijital altyapıdaki hakimiyetlerinin politik bir güç de kazandırdığı platform sahipleri (tekno-lordlar), feodalizmde toprak sahiplerinin köylülerden rant almasına benzer şekilde, 'vassal' (bağımlı) kapitalistlerden (platformlar üzerinden satış yapan küçük işletmelerden), işçilerden ve platform kullanıcılar üzerinden rant elde etmektedirler (Varuofakis ve Morozov, 2022).

Gig ekonomisinde hem iş süreçlerinin kendine özgü niteliklerinden hem de çalışanların dahil edildiği yasal çerçeveden kaynaklanan ve sendikal örgütlenmeyi zorlaştıran bir dizi faktör bulunmaktadır. İş gücünün fiziksel dağılımı, algoritmik kontrol, parçalanmış iş süreçleri, belirsiz yasal statü ve geleneksel sendikaların gig çalışanlarını kapsamadaki eksikleri bu faktörlerden bazılarıdır (Cini ve Tassirani, 2022:1-2). Vallas ve Schorg, gig işçilerinin sendikalaşmasındaki temel zorluğun çalışma süreçlerinde geleneksel işyerlerindeki gibi fiziki bir iletişime izin vermeyen mekânsal dağınıklık olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca platform çalışanları arasındaki heterojenlik de örgütlenme ve kolektif eylemde bulunmalarını zorlaştırmaktadır. Çalışanların bazıları platform gelirine bağımlı iken, diğerleri bunu ek gelir olarak kullanmaktadır. Bu farklılık, ortak çıkarlar etrafında birleşmeyi ve kolektif eylem için ortak bir zemin bulmayı zorlaştırmaktadır (Vallas ve Schorg, 2020: 280-284).

## Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada nitel desen seçilerek, vaka çalışması yöntemi benimsenmiştir. Trendyol Express bünyesinde çalışan arabalı kuryeler ve Trendyol Go bünyesinde çalışan motorlu kuryeler ile kartopu yöntemi kullanılarak yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. İstanbul, Ankara, Bursa ve Tekirdağ'da yaşayan sekizi kurye, ikisi iş bırakma süreçlerine dahil olan sendika temsilcisi olmak üzere toplamda on görüşme yapılmıştır. Görüşmecilerden şahsi bilgilerinin

ve görüşme verilerinin gizli tutulacağı belirtilerek sözlü onam alınmıştır.[4] Dolayısıyla görüşmeciler, görüşmeci 1, görüşmeci 9 ifadesine ek olarak çalıştıkları birimin adı ile anılmaktadırlar. Görüşmeler sonucunda esnaf kuryelerin çalışma sürecine, örgütlenmesine ve iş bırakma eylemlerine dair yeterli bilgi edinilerek veri doyumuna ulaşılmış, edinilen bilgilerin farklı görüşmeciler tarafından tekrarlandığı görülmüştür. Zoom platformu üzerinden görüşülen sekiz kuryenin demografik bilgileri aşağıdaki şekildedir:

| **Görüşmeciler** | **Çalıştığı birim** | **İl** | **Yaş** | **Öğrenim durumu** | **Kurye olarak deneyimi** |
|---|---|---|---|---|---|
| Görüşmeci 1 | Trendyol GO | İstanbul | 24 | Lise terk | 4 yıl |
| Görüşmeci 2 | Trendyol Express | Bursa | 42 | Lise | 5 yıl |
| Görüşmeci 3 | Trendyol GO | İstanbul | 30 | Lise | 8 yıl |
| Görüşmeci 4 | Trendyol Express | Tekirdağ | 28 | Lisans mezunu | 5 yıl |
| Görüşmeci 5 | Trendyol | Tekirdağ | 38 | Lisans | 4 yıl |
| Görüşmeci 6 | Trendyol Express | İstanbul | 38 | Lisans | 3 yıl |
| Görüşmeci 7 | Trendyol Express | Ankara | 38 | Lise | 6 yıl |
| Görüşmeci 9 | Trendyol GO | İstanbul | 35 | Lise terk | 12 yıl |

Kuryeler ile yapılan görüşmelerde esnaf kurye olarak çalışma sürecinin genel hatlarıyla anlatılması istenmiş, çalışma koşulları ve iş bırakma eylemlerinin üzerinde durulmuştur. Görüşmeler açık kodlama ile analiz edilmiştir. Bu analiz, esnaf kurye olarak çalışmanın betimlenmesini ve bu süreçte hem algoritmik denetimin, hem de yöneticilerin doğrudan denetiminin payının ortaya konulmamasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra çalışma bu iş modelinde örgütlenmenin olanaklarını ve kısıtlılıklarını da tartışmaktadır.

Saha araştırmasını zorlaştıran ve sınırlandıran en önemli unsur, iletişim kurulan kuryelerin önemli bir kısmının görüşmeye gönüllü olmamasıdır. İş bırakma sürecinde kurulan Whatsapp gruplarına isim ve diğer şahsi bilgiler gizlenmiş olarak kuryelerle görüşüleceği iletilmiş olmasına rağmen çok az sayıda kurye olumlu dönüş yapmıştır. Görüşmeyi kabul eden temsilci kuryeler iş bırakma sürecinin ardından, şirketin çalışanlar üzerinde baskı kurması nedeniyle diğer çalışanların işlerini kaybetmekten korktukları için konuşmak istemediklerini belirtmiştir.

4 Görüşmeler için İstanbul Gelişim Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurul Başkanlığı'ndan 19.12.2024 tarihli 2024/20 toplantı karar no'lu Etik Kurul İzni alınmıştır.

## Trendyol'da Esnaf Kuryelerin Çalışma Koşulları ve Sorunları

Trendyol Express'te internet sitesinden sipariş edilen ürünleri teslim eden arabalı kuryeler, Trendyol Go'da ise yemek siparişlerini teslim eden motorlu kuryeler esnaf kurye modelinde çalışmaktadır. İki farklı ekibin koşulları benzerlik taşımakla birlikte belli açılardan farklılaşmaktadır. İlk ekip, Trendyol depolarından teslim aldıkları ürünleri dağıtırken, diğer ekip sadece restoranlardan gelen yemek ve market siparişlerini dağıtmaktadır.

### *Trendyol Express'te Esnaf Kuryelerin Çalışma Koşulları*

Trendyol Express çalışanları kendilerine ait olan arabalar ile Trendyol aracılığıyla verilen siparişlerin teslim edilmesi için kargo hizmeti vererek çalışmaktadırlar. Bu arabalı kuryeler, motorlu kuryelerden farklı olarak sözleşmedeki iş tanımında yer almadığı halde kamyonlardan ürün boşaltma ve ardından kargoları bölgelere göre ayırarak sisteme kaydetme gibi ek işler için ücretsiz mesai yapmak zorunda kalmaktadır:

> *... sabah 7:30'da işbaşı yaparız. Bir ya da iki kamyon olarak gelen malları indiririz. ... İş bölümü şeklinde bu iş yapılır. Gelen kargolar bize teslim edilerek zimmetimize alınır. Kargoların her türlü sorumluluğu bizdedir. Bizim kullandığımız bir Trendyol uygulaması var. Daha sonra kargo dağıtımı yapılır ve kargolar teslim edildikçe [üzerimizden] düşme işlemi yapılır. Dağıtıma 10-12 arasında başlanır (Görüşmeci 5, Trendyol Express).*

Esnaf kurye olarak çalışma ile sigortalı işçi olarak çalışma arasındaki fark işveren firmanın temel işçi maliyetlerinden kaçınmasıdır. Diğer yandan bu model, çalışanların kendi aracının sahibi olmasını şart koşmaktadır. Arabalı kuryelerin bir kısmı bu iş için kredi kullanarak araç almıştır:

> *Şöyle bir durum var aslında, eskiden sermaye derdi ki risk aldığı için bu onun kâr payı. Aslında bütün riski şu an çalışana yüklemiş oluyor. Herkesin 36 ay, 40 ay borcu var. Riske giren borca giren aslında çalışan. (Görüşmeci 5, Trendyol Express).*

Robinson (2017) ve Cohen'in (2019) belirttiği üzere, işten kaynaklanan her türlü sorunun ve maliyet kalemlerindeki fiyat dalgalanmalarında yaşanacak maddi kaybın da kuryeler tarafından üstlenildiği görülmektedir. Teslim edilen paket başına alınan ücret sabit kalırken, akaryakıt fiyatlarında enflasyona bağlı yaşanan artış kuryelerin sürekli gelir kaybetmesine yol açmaktadır. Görüşülen tüm kuryeler, şube ve bölge müdürlerinin çalışanlar üzerindeki baskısına özellikle değinmişlerdir. Şube müdürlerinin baskısı, özellikle geliri etkileyecek şekilde kuryenin çalıştığı bölgenin değiştirilmesi, ufak hatalara ceza yazılması ve sözleşmeyi fesihle tehdit gibi birçok biçim altında kendini göstermektedir:

Kamyon indir diyorlar indiriyorsun, ek sefer var [depoya ikinciye gidip mal alma] diyor gidiyorsun. Yıllık iznimiz yok. Cenazemiz var, rica minnet alıyorsun izin. Biz Haziran'ın 25'inde bir hafta gidelim dedik eşimle. Diyor ki ben o tarihte kampanya başlatıyorum gidemezsin bir yere napacaksın? 3 gün gitmediniz tutanak tutup sözleşmenizi feshedebiliyorlar. Sözleşmede de var bu. Arka plana döndüğünüzde müdürün inisiyatifinde. Bizim hiçbir söz hakkımız yok burada. Motorlu kuryede de öyle. Bir hafta, on gün gelmeyeceğim deyince adamın bölgesini değiştiriyorlar (Görüşmeci 2, Trendyol Express).

Şube yöneticileri eliyle uygulanan bu baskılar, Edwards'ın (1979) basit doğrudan denetim dediği adeta ustanın işçiye yaptığı doğrudan baskının biçimini almaktadır:

> *Kamyon indirme konularına bizim işimiz eğil dediğimiz zaman, bak sen zimmetsiz mal çıkarmışsın para cezası, sen yanlış teslimat yaptın [teslim ederken] kod almadın teslimatı yaparken ceza veriyorum. Yani diyor sen bu işi yap ben de senin ufak tefek şeylerini görmeyeyim. … İstersen 9-12 çalışırsın, istersen 12-3 arası seçme hakkın var ama şube sorumlusu [müdürü] bu paketi almazsan yarın sana 70 paket veririm diyor, tehdit ediyor (Görüşmeci 7, Trendyol Express).*

Şu saatte burda olmanız gerekiyor deniyor o saatte orda olmak zorundasınız. Bölgenize ne kadar ürün gelirse onu dağıtmak zorundasınız. Size gönderilen paket kadarını almak zorundasınz. Eğer bunu dağıtmazsanız nolur adam size der ki sen yapamıyor musun o zaman senin alanını küçülteyim. Alanı küçültünce de size gelen paket sayısı azalacak ve istediğiniz parayı kazanamayacaksınız sistem tamamen size geleni dağıtmak üzerine. (Görüşmeci 6, Trendyol Express).

Trendyol ile esnaf kuryeler arasında yapılan sözleşmeler de kuryelerin çalışma süreçlerini Trendyol yöneticilerinin inisiyatifine bırakmaktadır. Bu durum, kuryelerin çalışma koşullarının yöneticilerin keyfi olarak yaptığı düzenlemeler ile belirlenmesine yol açmaktadır:

> *Trendyol bizimle çalışırken cumartesi çalışıyoruz, Pazar çalışıyoruz, haftanın şu kadar günü tatil diye sözleşme yapmıyor. Dinlenme de sözleşmede açıkça belirtilmiş değil. Dolayısıyla siz her gün, Trendyol her çağırdığında şubede olmak zorundasınız. (Görüşmeci 6, Trendyol Express).*

Gün içerisinde size kalan 5-6 saatte sizin bunu dağıtmanız beklenir. Her mahalleye iki kişi verilerek dağıtılır. Aslında şubeden çıktığınız anda size kimsenin karışmaması gerekiyor. Çünkü iş modeli olarak baktığınızda kendi işinizi yapıyorsunuz. Bitirme saati verilmiyor  o sizin gücünüze kuvvetinize göre. İmzaladığınız iş sözleşmesinde herhangi bir saat aralığı belirtilmiyor. (Görüşmeci 4, Trendyol Express)

Diğer yandan yapılan sözleşmede somut bir gerekçe olmaksızın sadece 30 gün önce bildirim yapılarak kurye ile sözleşmenin feshedilebileceği açıkça belirtilmiştir. Bu da keyfi biçimde kuryenin iş ilişkisini kaybetmesine hukuki zemin yaratmaktadır:

> TRENDYOL LOJİSTİK, Sözleşme süresi içerisinde herhangi bir zamanda ve *herhangi bir gerekçe göstermeksizin* sözleşmeyi 30 (otuz) gün öncesinden yazılı bildirimde bulunmak şartıyla tek taraflı ve tazminatsız olarak feshedebilir. (Trendyol Taşıyıcı Sözleşmesi, 2019, Süre ve Fesih)

Bunun yanı sıra sözleşmede cezai şartlara, işin işleyiş kurallarına dair ekler bulunmaktadır. Şirket tarafından bu kurallarda tek taraflı yapılan değişikliklerin kurye tarafından otomatik olarak kabul edileceği belirtilmiştir:

> *TAŞIYICI, işbu Sözleşme'nin eklerinin Sözleşme'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu, TRENDYOL LOJİSTİK'in tek taraflı bildirimle işbu ekleri her zaman değiştirme hakkı olduğunu, ...bu eklere uyacağını, eklerdeki yükümlülüklerini tam ve gereği gibi yerine getireceğini Sözleşme'nin eklerindeki yükümlülüklerine aykırı davranmasının işbu Sözleşme'nin esaslı ihlalini teşkil edeceğini, ... belirtilen tutarları cezai şart olarak TRENDYOL LOJİSTİK'e ödeyeceğini kabul, beyan ve taahhüt eder. (Taşıyıcı Sözleşmesi, 2019, Taşıyıcının hak ve yükümlülükleri).*

Diğer yandan çalışma kurallarına dayalı olarak kuryelere farklı ceza puanları verilmekte, bu puanlara göre gelir kesintileri yaşanmaktadır. Sözleşmede net olarak belirtilmeyen ve kuryelerin de ceza aldıktan sonra bilgi sahibi olduğu sıkı ve detaylı çalışma kuralları dayatılmaktadır:

> *İş modeli olarak baktığınızda kendi işinizi yapıyorsunuz. Bitirme saati verilmiyor sizin gücünüze kuvvetinize göre. İmzaladığınız iş sözleşmesinde herhangi bir saat aralığı belirtilmiyor. Biz pandemi döneminde çok az paketimiz olduğundan ve hemen biteceğini bildiğimizden paketleri aldıktan sonra kahvaltıya gidiyorduk. Düşünün, 8'de arabayı hazırlayıp çıkmış oluyorsunuz, 8 buçukta kapınıza gelmiş olsam siz bana farklı bir tepki verebilirsiniz. Bu saatte ne kargosu diye. Biz 9 buçuğa kadar bekletiyorduk sonra başlıyorduk. Bu sebepten birçoğumuz ceza yemiş bulunduk. (Görüşmeci 4, Trendyol Express).*

Tüm bu sözleşme hükümleri ile birlikte kuryelerin çalışma süreci sıkı bir denetim altına alınmakta, yönetimin her türlü yaptırımına açık hale getirilmektedir. Dolayısıyla bu modelde serbest çalışma, her an kontrol edilen ve çerçevesi şirket tarafından çizilen bağımlı bir çalışma biçimini almaktadır (Moore ve Newsome, 2018: 476-77). Platform modelinin esneklik ve özerklik getirdiği söylense

de, gerek görüşmeci ifadeleri gerekse sözleşme hükümlerinin gösterdiği üzere gerçekte bu model "*çoğu zaman yalnızlığa, sahte esnekliğe, tutarlı iş fırsatlarının eksikliğine ve daha uzun çalışma saatlerine yol açmaktadır*" (Scholz, 2017: 54)

### *Trendyol Go'da Esnaf Kuryelerin Çalışma Koşulları*

Motorlu kuryeler, çalıştıkları bölgede algoritma tarafından kendilerine atanan yemek ve market siparişlerini teslim etmekle sorumludurlar. Paket başına çalışma düzenini benimseyen Trendyol'da esnaf kuryelerin paket başı aldıkları ücret dışında bir geliri bulunmamaktadır. Bu şekilde şirket, işçi istihdam ettiğinde ödemesi gereken tazminat, ücretli hastalık izni ve yıllık izin gibi maliyet kalemlerine katlanmamaktadır (Moore ve Newsome, 2018: 489). Tüm bu maliyet kalemleri kendi hesabına çalışan kuryelere transfer edilmektedir:

> *Tazminat yok, yıllık izin yok, benim kendi yerime bir hafta çalışmayacaksam yerime sigortalı bir çalışan koymam gerekiyor" (Görüşmeci 2, Trendyol Express). "Kendi adımıza şirketimiz var, şirket açıyorsun %18 vergi ödüyorsun. Benzin, yemek, yedek parça, motorun bakımı her şey sana ait. Bir gün çalışmadığın takdirde o gün sen sıfırsın (Görüşmeci 1, Trendyol GO).*

Arabalı ve motorlu kuryeler arasında çalışma sürecinin denetimi bağlamında farklılık bulunmaktadır. Trendyol Express'te dağıtımın sırası kuryelere bırakılmıştır. Trendyol Go'da ise siparişler sistemin algoritması aracılığıyla kuryelere atanmaktadır. Ayrıca teslimat süresi gibi kriterler üzerinden kullanıcılar tarafından kuryelerin performansı puanlanmaktadır. Bu yolla uygulama tarafından kuryelerin çalışma yoğunluğu ve rotası düzenlenmekte ve denetlenmektedir. Bu durum Burawoy'un belirttiği şekilde işi bir nevi rekabete dayalı oyuna dönüştürme ve daha fazla hizmet üretmeyi teşvik etme konusunda bir motivasyon yaratmaktadır (1979: 87):

> *Yarış yapıyoruz. Biz iki tane kurye aynı bölgede aynı kilometrelerde ikimiz de yola çıktık. Hangimiz daha önce varırsa onu sıralamada [algoritma] bir tık daha öne atıyor. Orda 5 tane sipariş varsa 4 tanesini ona atıyor bir tanesini bana atıyor. O dört tanesi yakın olanlar oluyor, o en uzağı da bana atıyor mesela (Görüşmeci 1, Trendyol GO).*

Teslimat hızının daha fazla paket üstlenmek ve geliri arttırmak için önemli olması, kuryeleri kazalara açık hale getirmektedir. Elbette bu trafik kazalarından doğan zarar da yasal olarak hız sınırı firma tarafından düşük belirlendiği için çalışana ait olmaktadır:

Bizim bir kilometre [hız] sınırımız var. Ama ne için koymuşlar biliyor musun? Eğer ki elli km üzerinde ben hız yaparsam, allah korusun bana bir şey olursa Trendyol diyecek ki ben senin hız sınırını belirledim 50 km. 50 km üstü 55 km ile

giderken kaza yaptığında diyecek ki kardeşim ben sana uyarı verdim. Sen bunu geçmişsin kaza yapmışsın. Yasal olarak ben senin hiçbir şeyini karşılayamayacağım. Ama biz kaçla gidiyoruz 100-120 km. 50 km hızla gidersem ben bir şey kazanamam (Görüşmeci 1, Trendyol GO).

Trendyol ve benzeri platformlar üzerinden gerçekleştirilen dağıtım hizmeti, esnek ve güvencesiz çalışmanın temel olduğu bir dijital post-fordist emek rejimi içinde yürütülmektedir (Harvey, 1997: 170-171). Bahsedilen hız baskısı geleneksel fabrikadaki üretimin yoğunlaştırılması uygulamasının post-fordist biçimi olarak değerlendirilmelidir (Olcan, 2022). Trendyol'da teslim edilen paket sayısına göre paket başına ücretler değişmektedir. Bu da daha fazla paket götürmeyi cazip hale getirmektedir. Paket başına ücretlerin yüksek olması için daha uzun saatler ve hızlı çalışmak gerekmektedir:

> *Bütün iyi bonusları yukarı (fazla sayıda paket) koyuyorlar. Elli altmış paket attığın zaman orda kazanabiliyorsun. Elli altmış paket kolay değil İstanbul gibi bir yerde. Bu da seni hıza teşvik ediyor, hız da ölüme. Seni kurtaracak paket 45-55 paket" (Görüşmeci 9, Trendyol Go).*

Esnaf kuryelerin çalışma koşulları algoritma tarafından denetlenmektedir. Kuryeler izin kullanmak istediklerinde şube ile görüşüp izin alsalar dahi algoritma tarafından hesaplanan performans puanı düştüğü için izin sonrası bir süre eskisi gibi sık paket alamamaktadırlar. Bunun dışında uzak yerlerden algoritmanın atadığı paketleri kabul etmek zorunda kalmaktadırlar: "*Bazen bir restoran siparişi geliyor size bayağı ters. Sipariş gecikecek müşteri için de benim için de kötü. Ama o atanan siparişi almıyorlar yani*" (Görüşmeci 3, Trendyol Go) Siparişi kuryenin üzerinden atması ise uygulamaya otomatik ceza olarak yansımaktadır:

> *Mesela bir paket geliyor, bir site içi ve en uzak mesafedeki blok. Site içine motorla giriş yasak, yürüyerek gidiyorsun. Ben bunu götürmeyeceğim diyorum operasyona. Ayda bunu üç kere yaptın mı çağırıyor seni, gözdağı veriyor işine gelmiyorsa çalışma diye. Ya da sen adresi ve mağazayı gördükten sonra aradaki mesafe fazla ise paketi üstünden attın. Anlık ceza veriyor, o andan itibaren bir buçuk saat çalışamazsın diyor. İkinciye yaparsan tüm gün çalışamıyorsun (Görüşmeci 9, Trendyol Go).*

Bu durum, çalışan algoritmaya itiraz ettiğinde karşısına doğrudan denetleyen yöneticilerin çıktığını göstermekte, soyut gözüken sistem en ufak sorunda somut olarak çalışanın gelir kaybetmesi için adım atmaktadır.

**Türkiye'de Esnaf Kuryelerin Örgütlenmesi ve Trendyol Direnişi Örneği**

Gig modelinde çalışanların örgütlenmesi önündeki temel engelin, çalışanların birbirleriyle etkileşebilme olanaklarını kısıtlayan atomize hale gelme döngü-

sü olduğu düşünülmektedir. Bu modeldeki şirket örgütlenmesi, işgücünü aşırı tecride ve yalnızlığa maruz bırakarak, parçalanmış bir halde tutmak için kurgulanmıştır (Chen, 2020: 133). Ancak bu durum işçilerin dayanışma mekanizmaları oluşturamadığı ve örgütlenemediği anlamına gelmemektedir.

Çalışanlar restoran önlerinde, bekleme alanlarında ya da ürün teslim aldıkları depolarda bir araya gelerek çeşitli iletişim ağları oluşturmaktadırlar (Crocco ve Atzeni, 2022: 453). Trendyol Express'te çalışanların bir araya geldiği yer kargoları teslim aldıkları bölge birimleri iken, Trendyol Go motorlu kuryeleri için ise genellikle sipariş teslim aldıkları restoranlar olmaktadır. Geleneksel çalışma biçimlerinin aksine işyerinde sürekli biçimde yan yana gelinmese de, aynı bölgede çalışanlar arasında ilişkiler kurulmakta ve işle ilgili detaylar paylaşılmaktadır. Diğer yandan platform şirketlerinde esnaf kurye çalışma biçimi nedeniyle geleneksel örgütlenme modellerine (sendikalaşma) başvurulamamaktadır (Kassem, 2023). Türkiye'de şahıs şirketi sahipleri İş Hukuku kapsamında değerlendirilmemektedir. İşçi sendikalarına üye olma hakkı ise sadece SGK kapsamında işçi statüsünde çalışanlara tanınmıştır (Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmeleri Kanunu, m. 17). Dolayısıyla esnaf kurye örgütlenmeleri geleneksel sendikalaşma biçimlerinin dışında ortaya çıkmaktadır (Cini, 2023). Çalışmada incelenen eylemler kuryelerin kendiliğinden iş bırakması ile başlamış ardından bazı sendikalar dahil olarak kuryelere destek vermişlerdir.

Esnaf kurye olarak çalışanlar arasında eylemi ilk başlatan Trendyol Express'e bağlı kuryeler olmuştur. 24 Ocak 2022'de şirketin bünyesindeki kuryelere bir sonraki dönem için %11 zam yapması üzerine çalışanlar iş bırakmıştır. İstanbul'da başlayan eylemin ardından Ankara, Mersin, İzmir, Tekirdağ, Eskişehir ve Kırklareli'nde de kuryeler eyleme destek vererek iş durdurmuşlardır (Sendika, 24 Ocak 2022). Whatsapp ve Telegram grupları kurarak örgütlenen çalışanlar, temel talepler olarak yüzde elli zam ve hakkını arayan hiçbir kuryenin işten çıkarılmamasını belirlemişlerdir (Birgün, 25 Ocak 2022). Bu eylemler, Bulut ve Yeşilyurt'un belirttiği üzere Türkiye'de hemen hiçbir işçi eyleminin ana akım medyada kendine yer bulamadığı bir zaman diliminde, ünlü simaların desteğinden sosyal medya kampanyalarına ve kullanıcıların platform boykotlarına kadar geniş bir destek bulması açısından kendisini ayrıştırmaktadır (Bulut ve Yeşilyurt, 2022). Trendyol eylemi aynı zamanda Türkiye'de birçok sektörde 2022 Ocak ayında başlayan fiili grev dalgasının önemli bir bileşeni olarak ele alınmalıdır. Bu grevler temel olarak yüksek enflansyon karşısında düşük kalan ücretler nedeniyle ortaya çıkan ve örgütsüz işçi kesimleri tarafından başlatılmıştır (Birikim, 8 Şubat.2022).

Eylem modeli olarak iş bırakma, kırmızı fişek yakma, yük indirmeme, yoğun caddelerde korna çalma ve genel merkez önünde toplanma gibi yöntemler kullanılmıştır. Woodcock, yüksek işçi sirkülasyonuna ve düşük pazarlık gücüne sahip oldukları için 'örgütlenemez' olduğu düşünülse de bu dinamiklerin platform işçilerinin yeni eylemlilik biçimleri bulmasına yol açtığını belirtmektedir. Ona

göre platformlar, genellikle işçilerin birbirleriyle iletişim kurması için kurumsal kanallar sağlamadığından işçiler kendi dijital ağlarını kurmaktadırlar (2021: 11) Kuryelerin önemli bir bölümü başta tartışılan güvensizleştirme ve işçileştirme dalgasından etkilenen üniversite mezunu gençlerden oluştuğu için sosyal medyayı kullanmaya dayanan stratejilerde yönlendirici olmuşlardır.

Bu süreçte kuryeler ofis ve büro işkolunda örgütlü sendika 1'den destek alarak eylemlerini örgütlemiş ve kamuya duyurmuşlardır:

> *Orada [sendika 1] ile görüşme yaptık. [Twitter'daki] hashtag çalışmalarını orda planladık kamuoyu oluşturmak adına. Ben ikinci gün sonunda bırakma noktasına geldim, çünkü her yerden bir baskı ortamı var, Sızmalar oldu bizde de. Herkes her şubeden tanıdığı ve direnişe yakın bir kişiyi o direnişin temsilcisi olarak seçip o temsilciler meclisine aldı ve onlarla tartıştık. Ama temsilciler meclisini güzel kurabildiğimiz için diğer ana grupta istedikleri kadar sızma olsun şube müdürlerinin hepsi de bu direnişi yakından takip etti hepsi de telegramdaydı. Biz o grubu sadece haberleşme amaçlı kullandık arkadaşlar akşama size bişey açıklayacağız herkesin aktif twitter kullanıcısı olmasını istiyoruz. Şirket küçük bir grup olduğundan haberdardı ama buraya sızmalarına izin vermedik (Görüşmeci 6, Trendyol Express).*

> *Temsilciler ağımızı destekleyen bir sendika vardı, dediler sizi destekleyenler bir dernek değil, normal sendika değil bunların terör örgütleriyle bağları var. Maslak'ta eline mikrofon alıp konuşan arkadaşlar için söylüyorlar bunu. Benim başka bir bölgedeki arkadaşımı emniyetten çağırdılar. Sen insanları isyana mı teşvik ediyorsun diye ifadesini aldılar, çocuk araya tanıdıklarını soktu da çıktı. ... Biz bu birliği bir daha bulamayız daha büyüğünü [basın açıklaması] yapmamız lazım dedik. Ondan sonra bizi aradılar geceleri Trendyol'un bölge müdürleri. Bu sendikalar başınıza bir bela gelir arkanızda durmaz, bana da bu dendi (Görüşmeci 7, Trendyol Express).*

Kuryelerin eyleme geçme kararı sonrası eşzamanlı olarak sendika 1'den aldıkları destek daha etkili bir sosyal medya kampanyası yürütmede kuryelere rehberlik etmiştir. Sendikanın bu konularda var olan deneyimi kuryelerin direnişlerini kamuoyunun geniş kesimlerine duyurmalarını sağlamıştır.

Şirketin yüzde 11'lik zam dayatması karşısında üç gün 'kontak kapatan' kuryeler yüzde 38,8'lik zammı kabul ettirmiştir (Birgün, 26 Ocak 2022). Temsilciler arasında eylem sonrası işlerine devam edenler bulunmaktadır ancak firmanın baskısının arttığına dair de ifadeler kullanılmıştır:

Evet zam verdiler ama eylemlerden sonra bize daha başka davranmaya başladılar, erzak vs vermeyi kestiler, çok daha fazla baskı ve mobbing uygulanmaya

başlandı. Yanlış kişiye teslimat mesela kişiye değil aynı adreste bulunan annesine teslim etmişsin ona da ceza geliyor. En ufak şeyde ceza kesmeye başladılar. Hatta temsilcilerden çok diğerlerine daha fazla [baskı] yaptılar (Görüşmeci 7, Trendyol Express).

Tüm bu eylemlerin bir sonucu olarak, şirket yılda iki defa olmak üzere çalışanların beklentilerine yakın zamlar yapmaya başlamıştır. Görüşülen çalışanlar bu durumun direniş sonrası şirket üzerinde yaratılan baskının doğrudan bir sonucu olduğunu düşünmektedirler:

> *... son bir senedir gerçekten emeğimizin karşılığını alıyoruz artık. Alıyoruz ve kimseden ses çıkmıyor. Yani o ilk Temmuz ayında, yani bekleyin ve görün demişlerdi ve evet bekledik ve gördük. Gerçekten çok güzel zam yaptılar. Gerçekten mutlu ettiler bizi. Problem yok. Zaten bir sonraki Ocak'ta yani bu senenin başında %54 civarı bir zam yaptılar. Kargo sayısı çok güzel arttı. Artışa geçti. Garanti ücret kalktı.*[5] *Zaten artık gerek de yok çünkü kargo sayısı arttığı için. Kargo başı düşen birim fiyat güzelse zaten garanti ücrete ihtiyaç yok. Çalıştığımız kadar kazanalım istiyoruz. Ücretlendirme de güzelse bir problem yok (Görüşmeci 5, Trendyol Express).*

2023 Ocak ayında ise Trendyol Go'ya bağlı motorlu kuryeler, şirket tarafından açıklanan zam oranına ve kötüleşen çalışma koşullarına eyleme geçmişlerdir. Kuryeler 16 Ocak'ta önce Alibeyköy ofisinde ardından Maslak'ta bulunan şirket merkezi önünde toplanarak iş bırakmışlardır. İstanbul'da başlayan eylem, Bursa ve İzmir gibi kentlerde çalışan kuryelerin de katılmasıyla genişlemiştir (Uid-Der, 19 Ocak 2023).

Şirketin İstanbul'da çalışan kuryeleri ilçe bazlı oluşturulan Whatsapp grupları üzerinden örgütlenmişlerdir:

> *Bunun neticesinde de İstanbul'un 39 ilçesinde kurye arkadaşlarla görüştük durumu ne yapabiliriz diye. Çünkü bizim sadece kendimize ve bireysel olan bir zararımız olmadığı için toplum olarak bunu gündeme getirdik. Orada bulunan temsilci arkadaşlarımızla bir araya gelip durumu anlattık ve bunun neticesinde de en son bildiğiniz üzere eylemimiz gerçekleşti (Görüşmeci 3, Trendyol GO).*

Kuryeler, 10 saatlik çalışmanın karşılığı olarak 30 paket teslimi ile 1300 TL kazanç elde etmeyi, paket başı ücretlerin arttırılmasını ve 'alevli saatlerde'[6] mola

5. Garanti ücret, 1 aylık çalışma süresi içinde kurye tarafından teslim edilen paket sayısı düşük kaldığında, aradaki farkın şirket tarafından tamamlanmasına yönelik belirlenen bir minimum ücrettir. Bu uygulama, kuryelerin çeşitli nedenlerle günlük olarak belirlenen paket sayısına ulaşamamaları durumunda gelirlerine yönelik önemli bir güvence sağlamaktadır.

6. Alevli saatler siparişin yoğun ve kazancın daha yüksek olduğu hafta içi 17.00-22.00, hafta sonu 15.00-22.00 aralığındaki zaman dilimini ifade etmektedir.

hakkının tanınmasını en temel talepleri olarak belirlemişlerdir. Ayrıca çalışma koşullarında çeşitli iyileştirmeler de talep edilmiştir (Bianet, 17 Ocak 2023).

İş bırakma eyleminin ortaya çıkış sürecinde, sosyal medya üzerinden eylemin kuryeler arasında turizm ve hizmet alanında çalışan sendika 2, yaygınlaşmasında etkili olmuştur:

> *Sendika bir video paylaştı, biz Trendyol Alibeyköy ofisine gidiyoruz diye viral oldu o. Ondan sonra bir anda eylem başladı*" (Görüşmeci 9, Trendyol Go).

> *Direniş haberi geldiğinde bizim birkaç üyemiz de vardı, dolaşıyorduk, Alibeyköy bölge müdürlüğünde kuryeler toplanıyor diye duyduk. Trendyol'da farklı bölgeler var, belli yönetim binaları var. Biz de oraya [Alibeyköy'e] geçtik. Orada kuryelerle konuşuldu oradan beraber Trendyol Genel Merkez önüne [Maslak] gidildi (Görüşmeci 8, Sendika 2 temsilcisi).*

Ancak çalışanların sendikalar ile temasını kesmeye yönelik gerek şirket gerek devlet tarafından tehdit içeren tavırlarla karşılaşılmıştır. İş bırakma ve Trendyol genel merkezi önünde toplanma sürecinde ilk gün alanda olan sendika ertesi gün hedef gösterilmiştir:

> *Alanda bize karşı bir polis kışkırtması da oldu. Eylem alanında sivil polislerin bizi hedef gösterdiği bir durum vardı. Bazı gazetecileri de hedef gösterdiler. O ilk günden sonra bizim daha geri durduğumuz işçilerin daha önde olduğu bir durum oldu. Bu tip gerginliklerle bizim işçilerin önüne geçmemiz söz konusu olmazdı, geri durduk (Görüşmeci 8, Sendika 2 temsilcisi).*

Benzer şekilde ikinci gün alana gelen farklı konfederasyonlardan nakliye ve taşımacılık alanın da örgütlü başka sendikalar da kuryelerle iletişim kurma imkanı bulamamıştır (Gazete Duvar, 24 Ocak 2023). Eylem sırasında araç plakalarının alındığı ve katılanların işten çıkarılacağı duyumu yayılmıştır (Medyascope, 17 Ocak 2023).

İki gün devam eden iş bırakma eyleminin ardından, Trendyol yöneticileri kuryeler arasından seçilen sekiz temsilci ile görüşmeye ikna olmuştur (Görüşmeci 3, Trendyol Go). Yapılan görüşmeler sonucunda alevli saatler denen yoğun saatlerde yemek molası verilebilmesi ve günlük garanti ücretin 1300 TL'ye çıkarılması talepleri kabul edilmiştir.

> *Şu an kötü havada yağmurda gidilecek mesafeyi üç kilometreye düşürdüler. 4 km. üstü gelmişse üstünden at paketi. [Bölge] müdür yardımcısından randevu alıyorsunuz. Bu problemi bir tek ben yaşadıysam tamam, ama başka on beş tane, yüz tane kurye şikayetçi olduysa*

*bu konuyla ilgili çalışma yapılıyor. Bu, kurye şikayetlerinin ciddiye alınması eylem sonrası oldu (Görüşmeci 9, Trendyol Go).*

Yapılan anlaşmada önemli taleplerinden birisi olan paket başına zam şirket tarafından ilgili iyi bir kazanım elde edilmemiş ancak gelirin hesaplamasına dair değişikliklerin kuryelere sorulmadan yapılmaması ve kuryelerin sahada yaşadığı sorunların dinlenmesi konusunda çeşitli kazanımlar elde edilmiştir.

## Sonuç

Çalışmada ele alınan Trendyol'a bağlı kurye eylemleri, Türkiye'de platform şirketlerinde çalışan esnaf kuryeler tarafından gerçekleştirilen ilk eylemler olarak emek hareketinde oldukça özgün bir konuma sahiptir. Gig modelinde örgütlenmenin önündeki temel engel çalışanların birbirleriyle etkileşebilme olanaklarının kısıtlı olmasıdır. Bu kısıtlılık işçilerin ortak sınıfsal eğilimler ve dayanışma ağları geliştirmesini engellemektedir. Platformlar, algoritmik yönetim sistemleri aracılığıyla da işçileri birbirinden izole ederek kolektif eylem için gerekli olan dayanışma ve örgütlenme kapasitesini zayıflatmaktadır. Ancak çalışmamızda görüşmecilerin ifade ettiği üzere kuryeler restoranlarda, dağıtım noktalarında hatta teslimat sırasında trafikte olmak üzere birçok yerde bir araya gelmekte ve sorunları hakkında ortak gündem oluşturabilmektedir. Eylemlerin hızla yaygınlaşmasının önemli sebeplerinden birisinin işyeri dışında kurulan bu ağlar olduğu görülmektedir. Bunun dışında eylem örgütlenmesinin kurulduğu bir diğer önemli alan sosyal medya ve mesajlaşma uygulamalarıdır. Daha genç ve eğitimli çalışanların sosyal medya kullanımı konusundaki becerilerinin bu konuda etkili olduğu görülmektedir. Eylemler, işçilerin iletişim kurması, örgütlenmesi ve yeni modeller geliştirmesi bağlamında önemli bir deneyim sağlamıştır.

Kurye eylemleri ve sonuçları, özellikle 2008 krizi sonrasında yaşanan proleterleşme dalgası ve bunun güvencesizlik ve esnek çalışma ile ilişkisi ele alınarak değerlendirilmelidir. Güvencesiz ve esnek çalışma dijital teknolojilerin sağladığı imkanlarla platformlar tarafından yeni biçimlerde genişletilmektedir. Şirketler tarafından 'iş ortağı' olarak tanımlanan esnaf kuryeler için literatürde 'prekarya' ya da 'yeni işçi sınıfı' vb. şeklinde tanımlamalar bulunmaktadır. Bu tanımlamalar, işçi sınıfı içindeki ayrımları derinleştirmekte ve platform çalışma modeli üzerinden yeniden üretmektedir. Ancak çalışma koşulları incelendiğinde esnaf kuryelerin bağımsız değil şirketlere bağlı çalışan işçi sınıfının yeni üyeleri olduğu görülmektedir. Platform şirketlerinin esnaf kuryelerin işçi değil iş ortağı oldukları ve birbirlerini temsil edemeyecekleri şeklindeki yaklaşımı Trendyol eylemleri sonucunda kırılmış ve şirket, kuryelerin kararlaştırdığı temsilci heyeti ile görüşmeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Esnaf kurye eylemlerinde gerçekleştirilen toplu iş bırakma, temsilci heyeti kurarak yönetimle pazarlık yürütme gibi yöntemlerin geleneksel anlamda işçilere özgü faaliyetler olduğunun altı çizilmelidir. Bu durum kuryelerin kağıt üzerinde kendi hesabına çalışan oldukları

halde fiili olarak işçi sınıfının bir parçası olarak hareket ettiğini göstermektedir. Görüşmecilerin aktardığı üzere, eylemler sonrasında çalışanlara dönük tavrın farklılaşması da şirket nezdinde değişen yaklaşımı göstermektedir.

Esnaf kurye modelinde çalışanların esnek örgütlenme biçimlerine açık bir yapısı olduğu bu çalışmanın doğrudan bir sonucu olarak belirtilmelidir. Eylem sürecinin örgütlenmesi tabandan hareket eğiliminin esnaf kurye modelinde etkin olduğunu göstermektedir. Çalışanlar arasında, eylemlerin ardından sosyal medya grupları üzerinden temsilciler düzeyinde bir bağ devam ettirilmiş fakat bu örgütlülük kalıcı bir forma dönüşmemiştir. Bu durum yasal olarak işçi sayılmayan esnaf kuryelerin sendikalaşamamaları ile de ilgilidir. Eylemler sırasında kuryeler farklı işkollarından farklı sendikalarla ilişkiler kurmuştur. Doğrudan işçilere destek veren sendika 1 ve 2'nin sendikal anlayışları gereği güvencesiz işçi kesimleriyle olan ilişkileri kurye eylemlerinde ön plana çıkmalarına neden olmuştur. Ancak sendikalarla kurulan bu ilişki büyük oranda lojistik destek ve eylemlerin kamuoyunda duyurulması ile kısıtlı kalmıştır. Sendikaların direnişin dışında tutulmasının, kuryeleri sendikalarda biriken direniş ve toplu pazarlık deneyiminden mahrum bıraktığı ve daha büyük kazanımların önüne geçtiği de özellikle Trendyol Go direnişi için gözlemlenmiştir. Hukuken sendikalar gibi kurumsal temsil örgütlerine sahip olmayan esnaf kuryeler, sendika dışı örgütlenme biçimleri ve iş bırakma eylemleri ile hak arama mücadelelerini fiili biçimlerde sürdürebilmektedir. Bu alanda il bazlı ya da ulusal mesleki dernekler de faaliyet göstermektedir.

Eylemlerin platform modelinin dağıtım ağıyla sınırlı kalması ve yazılım, pazarlama bölümleri gibi diğer çalışanlarla bir ilişki kurulamaması bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Platform kullanıcılarının iş bırakan çalışanlarla sosyal medya üzerinden yürüttüğü ve şirketi boykot etmek şeklinde somutlaşan dayanışması ise sonraki süreçte platform şirketlerinde emek örgütlenmesi ve direnişlerine ilişkin geliştirilebilecek yöntemlere dair ipuçları sunmaktadır. Trendyol eylemleri hem kazanımla sonuçlanmaları hem de kuryelerin geliştirdikleri taban örgütlenmesi deneyimi sebebiyle emek hareketi açısından özgün bir konuma sahiptir. Bu özgün konum, özelde esnaf kurye genelde ise platform modeli çalışanlarının örgütlenmesine dönük önemli sonuçlar içermektedir.

## Kaynakça

Abílio L (2017) Uberisation of work: the real subsumption of "getting by." Historical Materialism. Available at: http://www.historicalmaterialism.org/blog/uberisation-work-real-subsumption-getting Erişim Tarihi: 21.09.2024.

Abílio L (2020) Digital platforms and uberization: towards the globalization of an administrated south? Contracampo 39, 1, 12–26.

Abilio, Ludmila & Grohmann, Rafael & Weiss, Henrique. (2021). Struggles of Delivery Workers in Brazil: Working Conditions and Collective Organization during the Pandemic. Journal of Labor and Society. 24. 1-19. 10.1163/24714607-bja10012.

Akçaroğlu, A. (2009) "'Yeni Kapitalizm' Teorileri, Dijital Devrim ve Türkiye Kapitalizmi", Mülkiye Dergisi, 43, 3, 525-575.

AFL-CIO (2016) 2016 Fact Sheet: The Missclasification of Employees as Independent Contractors, https://www.dpeaflcio.org/factsheets/misclassification-of-employees-as-independent-contractors Erişim Tarihi:13.02.2025

Alemdar A. A. (2022) "Dijital ekonominin ekonomi politiği-3 | Platform kapitalizminin özel biçimi: Gig ekonomisi", https://www.evrensel.net/haber/452801/dijital-ekonominin-ekonomi-politigi-3-platform-kapitalizminin-ozel-bicimi-gig-ekonomisi (12.09.2024).

Alemdar A. A, (2023) "Platformlaşan Sömürü Gig Ekonomisi: Bir Kontrol, Güvencesizlik ve Borçlandırma Modelinin Politik Ekonomi Eleştirisi", https://kompleks.org/fasikul/gig/bolum-1/platformlasan-somuru-gig-ekonomisi-bir-kontrol-guvencesizlik-ve-borclandirma-modelinin-politik-ekonomi-elestirisi/ (20.08.2024).

Atmaca, M. Ç. (2022) "Yapay zeka bunalımda", https://textumdergi.net/yapay-zeka-bunalimda (21.12.2024).

Barratt, T., Goods, C., Veen, A. (2020) "'I'm my own boss…': Active intermediation and 'entrepreneurial' worker agency in the Australian gig-economy", Environment and Planning A: Economy and Space, 52, 8, 1643-1661.

Bianet, (17 Ocak 2023) "Trendyol GO moto kuryeleri iş bıraktı", https://bianet.org/haber/trendyol-go-moto-kuryeleri-is-birakti-272922 Erişim Tarihi: 12.09.2024

Birgün, (25 Ocak 2022) "Trendyol'da 'direniş günleri' devam ediyor", https://www.birgun.net/haber/trendyol-da-direnis-gunleri-devam-ediyor-374634 Erişim Tarihi: 1.05.2024

Birgün (26 Ocak 2022) "Trendyol çalışanları: Yönetim yüzde 38,8 oranında zam yapılacağını açıkladı", https://www.birgun.net/haber/trendyol-calisanlari-yonetim-yuzde-38-8-oraninda-zam-yapilacagini-acikladi-374765 Erişim Tarihi: 7.05.2024

Birikim (08 Şubat 2022) "Fiilî Grevler: Bir Eşik Atlama Fırsatı' Alpkan Birelma ile Son Günlerdeki İşçi Eylemleri Üzerine Söyleşi Emre Bayın (Söyleşi)", https://birikimdergisi.com/guncel/10905/fiili-grevler-bir-esik-atlama-firsati Erişim Tarihi: 11.09.2024

Blakeley, Grace (2020) "The Big Tech Monopolies And The State", Socialist Register 2021, 57, 100-111.

Boyacı, N.B. (2020) Dijital Emek Platformları ve Sendikalar, Ankara: Türk Metal Yayınları.

Bulut, E. ve Yeşilyurt, A. (15.02.2022) "Platform Kapitalizminin Tekerlerine Çomak Sokan Kuryeler ve Esnaf Kurye İdeolojisinin Alaşağı Edilişi", https://birikimdergisi.com/guncel/10914/platform-kapitalizminin-tekerlerine-comak-sokan-kuryeler-ve-esnaf-kurye-ideolojisinin-alasagi-edilisi (01.05.2023)

Burawoy, M. (1979) Manufacturing Consent: Changes in the Labor Process Under Monopoly Capitalism, Chicago: The University of Chicago Press.

Castells, M. (2008) Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Cilt I Ağ Toplumunun Yükselişi (çev. Ebru Kılıç), İstanbul:Bilgi Üniversitesi Yayınları

Chen, M. (2020) "A New World of Workers: Confronting the Gig Economy", Socialist Register: Beyond Market Dystopia. New Ways of Living, 56.

Cini, L. ve Tassinari, A. (2022). Trade Unions in the Gig Economy, The Wiley Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements, Second Edition, Donatella della Porta, Douglas McAdam, and Bert Klandermans. John Wiley & Sons Ltd.

Cini, L. (2023) "Resisting algorithmic control: Understanding the rise and variety of platform worker mobilisations", New Technology, Work and Employment, 38, 1, 125-144.

Cohen, N. S. (2019) "Bir Mücadele Alanı Olarak Kültürel İş: Freelance Çalışanlar ve Sömürü". Vincent Mosco ve Christian Fuchs (ed.). Marx Geri Döndü: Medya, Meta ve Sermaye Birikimi. İstanbul: NotaBene, 45-69.

Cole, M., Radice, H. ve Umley, C. (2022) "Verileştirme ve Çalışmanın Politik Ekonomisi: Yeni Dijital Taylorizm mi?", Praksis, 59, 109-127.

Crocco, F.G. ve Atzeni, M. (2022) "The effects of the pandemic on gig economy couriers in Argentina and Chile: Precarity, algorithmic control and mobilization", International Labour Review, 161, 3, 441-461.

Çakmur, B. (2024) "Dijital Kapitalizmin Ekonomi Politiği", Dijital Teknoloji Sorgulanıyor (Ed. A. Özoktay, N. Torenli), Ankara: Nika Yayınevi, 13-47.

Davis, G. F. (2016). Can an Economy Survive Without Corporations? Technology and Robust Organizational Alternatives. Academy of Management Perspectives, 30(2), 129-140.

De Stefano, V. (2016) "The rise of the "just-in-time workforce": On-demand work, crowdwork and labour protection in the "gig-economy"". Conditions of Work and Employment Series, 71, Geneva: ILO

Denktaş, M.A. (2013). "İşler değişirken: Gig Ekonomisi", https://kompleks.org/fasikul/gig/bolum-1/isler-degisirken-gig-ekonomisi-platform-ekonomisi-guvencesizlik-ekonomisi/ Erişim tarihi: 06.08.2024

Duggan, James; Sherman, Ultan; Carbery, Ronan ve Mcdonnell, Anthony. (2020) Algorithmic management and app-work in the gig economy: A research agenda for employment relations and HRM. Human Resource Management Journal, 30, 1, 114-132.

Dyer-Witheford, N., Kjøsen, A.M. ve Steinhoff, J. (2022). Yapay zekâ ve kapitalizmin geleceği -İnsandışı bir güç (B. Cezar, çev.). İstanbul: İletişim.

Edwards, R. (1979) Contested Terrain: The Transformation of the Workplace in the Twentieth Century. New York: Basic Books.

Fuchs, C. (2016) Sosyal Medya Eleştirel Bir Giriş (çev. Diyar Saraçoğlu, İlker Kalaycı), İstanbul: NotaBene.

Fuchs, C. (2011) "Cognitive capitalism or informational capitalism? The role of class in the information economy". In Cognitive Capitalism, Education and Digital Labor, Michael Peters and Ergin Bulut (ed,), New York: Peter Lang. 75-119.

Gazete Duvar (24.01.2023) "Trendyol Go kuryelerinin eylemi sonuç verdi", https://www.gazeteduvar.com.tr/trendyol-go-kuryelerinin-eylemi-sonuc-verdi-haber-1599861 Erişim Tarihi: 01.05.2025.

Griesbach K., Reich A., Elliott-Negri L., Milkman R. (2019) "Algorithmic Control in Platform Food Delivery Work", Socius Sociological Research for a Dynamic World 5, 4, 1-15.

Gürcan, E. C. (2019) "Küresel Kapitalizmin Krizi, Sınıflar ve "Yeni" Toplumsal Hareketler", Praksis, 50, 71-95.

Gürcan, E. C. (2022) "Emperyalizm Çağında Dijitalleşme ve Tekelci Kapitalizmin Dönüşümü", Bilim ve Ütopya, 338, 30-42

Hardt, M. ve Negri, A. (2019) Meclis, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Harvey, D. (1997) Postmodernliğin Durumu, İstanbul: Metis Yayınları.

Huberman, J. (2023). Dijital Kapitalizmin Ruhu, Ankara: Fol Yayınları.

ILO (2022), Decent Work in the Platform Economy, (Cenevre: International Labour Organization-Conditions of Work and Equality Department). Erişim tarihi: 19.06.2023.

ILO Monitor (2021) Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm (COVID-19 and the World of Work), https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@ilo-ankara/documents/publication/wcms_774395.pdf, Erişim tarihi: 30.06.2023.

Karayemiş O, (2018). "Dijitalleşme ve Öznelliğin Üretimi: Aşırı-İletişim Çağının Bir Ön Panoraması", Doğu-Batı, 86, 39-61.

Kassem, S. (2023) Work and Alienation in the Platform Economy: Amazon and the Power of Organization, Bristol: Bristol University Press.

Kaya C. (2021) "Eski iş, yeni güvencesizlik: Dijital emek platformları, Dijitalleşen Dünya, "Değişmeyen" Mücadele", https://dergi.sendika.org/wp-content/uploads/2021/07/dijital-son2.pdf, Erişim tarihi: 23.06.2023.

Kıdak, E. (2021) Kargo Taşımacılığında Kendi Hesabına Çalışma Aldatmacası: Esnaf Kurye Modeli, İstanbul: Tümtis Yayınları.

Kıdak, E. (2023) "İstihdam Statülerinin "Gri Alanında" Güvencesizleşme: Türkiye'de Esnaf Kurye Modeli", Emeğin Hallerine Dair Yüzleşmeler (Ed. Aytül Ayşe Cengiz, Banu Uçkan Hekimler), İstanbul: Yeni İnsan Yayınları.

Koşar, A. (2022) "Kuryeler: İşçi mi, esnaf mı, prekarya mı?", https://www.evrensel.net/haber/454984/kuryeler-isci-mi-esnaf-mi-prekarya-mi, Erişim tarihi:17.06.2023

Küçük, D. (2023) Türk iş hukuku bakımından platform çalışanları, Ankara: Adalet Yayınevi.

Lebert D. ve Vercellone C. (2016) "Kapitalizmin Uzun Vadeli Dinamiği İçinde Bilginin Rolü: Bilişsel Kapitalizm Varsayımı", Bilişsel Kapitalizm (Ed. Vercellone C.), İstanbul: Otonom, 17-39.

Mahnkopf, B. (2020) "The Future of Work in the Era of 'Digital Capitalism'", Socialist Register: Beyond Market Dystopia. New Ways of Living, 56, 104-122

Lucio, M.M. ve Stewart P. (1997) "The paradox of contemporary labour process theory: the rediscovery of labour and the disappearance of collectivism", Capital & Class, 21, 2, 49-77.

McGaughey, E. (2018) "Taylorooism: When network technology meets corporate power", Industrial Relations Journal, 49, 5-6, 459-472

Medyascope (17.01.2023) "Trendyol Go kuryeleri eylemde: "Bir 'zam' yapıldı ama adına zam denemez", https://medyascope.tv/2023/01/17/trendyol-go-kuryeleri-eylemde-bir-zam-yapildi-ama-adina-zam-denemez/ Erişim Tarihi: 03.03.2025.

Moore, S. ve Newsome, K. (2018) "Paying for Free Delivery: Dependent Self-Employment as a Measure of Precarity in Parcel Delivery", Work, Employment and Society, 32, 3, 475-492.

Mrvos, D. (2021) "Illusioned and Alienated: Can Gig Workers Organise Collectively?", tripleC: Communication, Capitalism & Critique, 19, 1, 262-276.

Olcan, Anıl. (2022) "Platform Kapitalizmi ve Gig Ekonomisi Dijital Fabrika, Küresel Proletarya (Söyleşi)", 1+1 Express, https://birartibir.org/dijital-fabrika-kuresel-proletarya/ Erişim tarihi:18.01.2025

Politika Haber (1 Mart 2021) "Yemeksepeti'nde sendikal baskılar sürüyor", https://politikahaber.com/yemeksepetinde-sendikal-baskilar-suruyor/ Erişim Tarihi: 7.4.2025

Ravenelle, A. J. (2019) Hustle and gig: Struggling and surviving in the sharing economy. Berkeley: University of California Press.

Rosenblat, A. and Stark, L. (2016) "Algorithmic labor and information asymmetries: a case study of Uber's drivers", International Journal of Communication, 10, 3758-3784.

Rosenblat, A. (2018) Uberland: How Algorithms Are Rewriting the Rules of Work, (1st ed.), Berkeley: University of California Press.

Robinson, H. C. (2017) Making a digital working class: Uber drivers in Boston, 2016–2017. PhD Dissertation. MIT.

Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu (07.11.2012) https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6356&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 Erişim tarihi: 20.05.2025

Scholz, T. (2017) Uberworked and underpaid: How Workers Are Disrupting The Digital Economy, John Wiley & Sons.

Schor J.B., Attwood-Charles, W., Mehmet Cansoy, M., Ladegaard, I, ve Wengronowitz, R. (2020). "Dependence and precarity in the platform economy", Theory and Society, 49, 833–861.

Shapiro, A. (2018) "Between autonomy and control: Strategies of arbitrage in the "on-demand" economy", New media & society, 20, 8, 2954-2971.

Schiller, D. (1999) Digital Capitalism Networking the Global Market System, London: The MIT Press.

Srnicek, N. (2020) Platform Capitalism. Polity Press.

Sendika (24.01.2022) "Trendyol bünyesindeki kuryeler sefalet zammına karşı kontak kapattı", https://sendika.org/2022/01/trendyol-bunyesindeki-kuryeler-sefalet-zammina-karsi-kontak-kapatti-644473

Ström, T. E. (2022) Sibernetik Kapitalizm, E-skop E-Dergi, Sanat Tarihi. ihttps://www.e-skop.com/skopbulten/sibernetik-kapitalizm/6470 (13.10.2023)

Tammisto, T. (2019) "Bay Robot patronunuz olduğunda: Algoritmaların emrinde çalışmak", https://sendika.org/2019/09/bay-robot-patronunuz-oldugunda-algoritmalarin-emrinde-calismak-tuomas-tammisto-571566 (13.10.2023)

Tan, Z. M., Aggarwal, N., Cowls, J., Morley, J., Taddeo, M., Floridi, L. (2021) "The Ethical Debate about the Gig Economy: A Review and Critical Analysis", Technology in Society, 65, 1-28.

Tassinari, A. ve Maccarrone, V. (2020) "Riders on the storm: Workplace solidarity among gig economy couriers in Italy and the UK", Work, Employment and Society, 34, 1, 35-54.

Taylor, M., Marsh, G., Nicole, D., Broadbent, P. (2017) "Good work: The Taylor review of modern working practices". https://www.gov.uk/government/publications/good-work-the-taylor-review-of-modern-working-practices (03.05.2023)

Todolí-Signes, A. (2017) "The 'gig economy': Employee, self-employed or the need for a special employment regulation?", Trans-fer: European Review of Labour and Research, 23, 2, 193-205.

Uid-Der (19.01.2023) "Trendyol Go Kuryelerinin Mücadelesi", https://uidder.org/trendyol_go_kuryelerinin_mucadelesi.htm

Umman, U. Ş., (2022) "GIG Ekonomisi ve Direniş: İşçiler "Kısa Süreliğine" mi Tarih Sahnesine Çıkıyor?", https://birikimdergisi.com/guncel/10909/gig-ekonomisi-ve-direnis-isciler-kisa-sureligine-mi-tarih-sahnesine-cikiyor#_ftn2 (08.10.2023)

Vallas, S. ve Schor, J.B. (2020) "What Do Platforms Do? Understanding the Gig Economy", Annual Review of Sociology, 46, 273-94.

Vandaele, K. (2018) "Will trade unions survive in the platform economy? Emerging patterns of platform workers' collective voice and representation in Europe", Brussels: European Trade Union Institute

Vandaele, K. (2022) "Vulnerable Food Delivery Platforms Under Pressure, Protesting Couriers Seeking 'Algorithmic Justice' and Alternatives", Immanuel Ness (der.) Routledge Handbook of the Gig Economy, London: Routledge, 205-219.

Varghese, S. (2020) "Gig economy workers have a new weapon in the fight against uber", https://www.wired.co.uk/article/gig-economy-uber-unions (10.09.2023).

Varuofakis, Y. & Morozov, E. (2022) "Crypto, the Left, and Techno-Feudalism", https://metacpc.org/en/crypto-blockchain/ (01.05.2025)

Wayne, M. (2015) Marksizm ve Medya Araştırmaları: Anahtar Kavramlar, Çağdaş Eğilimler (çev. Barış Cezar), İstanbul: Yordam Kitap

West, S. M. (2019) "Data Capitalism: Redefining the Logics of Surveillance and Privacy", Business & Society 2019, 58, 1, 20-41

Wood, A. J., Graham, M., Lehdonvirta, V., Hjorth, I. (2019) "Good gig, bad gig: Autonomy and algorithmic control in the global gig economy", Work, Employment and Society, 33, 1, 56-75.